

MODERN PROBLEMS IN EDUCATION AND THEIR SCIENTIFIC
SOLUTIONS
**ZAMONAVIY O'ZBEK TILIDA NUTQ MADANIYATINING
PASAYISHI: SABABLARI, KO'RINISHLARI VA YECHIMLARI**

G'offorova Bahora Rayimjon qizi
Samarqand Davlat Chet Tillar Instituti
1-bosqich talabasi
+998-94-062-40-12
bahoragofforova6@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqola nutq madaniyatining zamonaviy jamiyatdagi o'rnini va ahamiyatini tahlil qilishga bag'ishlangan. Unda til madaniyatining, til tizimining sof me'yorlarini saqlashdagi roli hamda nutq madaniyatining shaxsning kommunikativ mahorati va ijtimoiy muvaffaqiyatidagi hal qiluvchi ahamiyati yoritiladi. Maqolada nutq madaniyatining bugungi axborotlashgan jamiyatda, ayniqsa, ijtimoiy tarmoqlar va ommaviy axborot vositalarida yuz berayotgan o'zgarishlari, chuqur tahlil qilinadi. Shuningdek, yaxshi nutq madaniyatiga ega bo'lishning shaxsiy va professional rivojlanishdagi roli haqida xulosalar beriladi.

Kalit so'zlar: til madaniyati, nutq madaniyati, kommunikatsiya, adabiy til, nutqiy etik, nutq mahorati, zamonaviy jamiyat, ijtimoiy tarmoqlar.

Аннотация. Данная статья посвящена анализу места и значения речевой культуры в современном обществе. В ней подчеркивается роль языковой культуры в поддержании чистых норм языковой системы и решающее значение речевой культуры для коммуникативных навыков и социального успеха человека. В статье глубоко анализируются изменения в речевой культуре в современном информационном обществе, особенно в социальных сетях и средствах массовой информации. Также делаются выводы о роли обладания хорошей речевой культурой в личностном и профессиональном развитии.

Ключевые слова: языковая культура, речевая культура, коммуникация, литературный язык, речевая этика, речевые навыки, современное общество, социальные сети.

Abstract. This article is devoted to the analysis of the place and importance of speech culture in modern society. It highlights the role of language culture in maintaining the pure norms of the language system and the decisive importance of speech culture in the communicative skills and social success of an individual. The article deeply analyzes the changes in speech culture in today's information society, especially in social networks and the media. It also draws conclusions about the role of having a good speech culture in personal and professional development.

Keywords: language culture, speech culture, communication, literary language, speech ethics, speech skills, modern society, social networks.

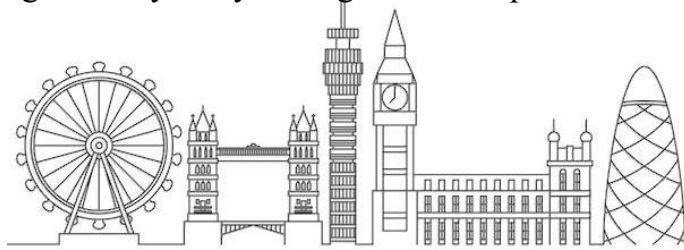
MODERN PROBLEMS IN EDUCATION AND THEIR SCIENTIFIC SOLUTIONS

Kirish. Akademik D.S.Lixachev o'zining "Yaxshilik haqida maktublar" kitobida shunday yozgan edi: "Insonni, uning aqliy rivojlanishini, uning axloqiy xarakterini bilishning eng ishonchli yo'li uning qanday gapirayotganini tinglashdir... Bizning nutqimiz, nafaqat xatti-harakatlarimiz, balki shaxsiyatimiz, qalbimiz, ongimizning eng muhim qismidir ... " Darhaqiqat, insonning tili, nutqi insoniy fazilatlarining, madaniyatining, aql-zakovati darajasining aniq ko'rsatkichidir. Maktabda olgan asos va bilimlarga tayangan holda, har bir inson butun umri davomida o'z ona tili bilan munosabatlarini qurishda davom etadi. Bu jamiyatda, oilada muvaffaqiyatga erishishning zaruriy sharti, muvaffaqiyatli mehnat, muvaffaqiyatli hayot uchun shartdir. Maktabni tugatgandan so'ng, yoshlar o'zlarining boshlang'ich nuqtasi sifatida maktab fanini tanlab, o'qishni davom ettiradilar [1]. Ona tilining alohida o'rni shundaki, tilni doimiy ravishda takomillashtirmasdan turib, barcha ilmiy fanlarni - ham gumanitar, ham tabiiy, ham texnik sohalarini chuqur o'rganish mumkin emas, chunki til inson fikrlari, his-tuyg'ularini yetkazish usullaridan biridir.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili va tadqiqot metodologiyasi. Nutq madaniyati muammosi XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab tilshunoslikda alohida tadqiqot obyekti sifatida o'rganila boshlandi. Bu sohaning asoschilari qatorida rus tilshunoslari V.V.Vinogradov, L.I.Skvortsov va A.N.Gvozdevlarni ko'rsatish mumkin. Ular til madaniyatini tilning tarixiy rivojlanishi, uning me'yorlari va funksional uslublari bilan bog'liq hodisa sifatida o'rgangan [2]. O'zbek tilshunosligida bu masalaga A. Hojiev, Sh. Rahmatullayev, N. Mahmudov kabi olimlar e'tibor qaratib, o'zbek tilining madaniyati va nutq amaliyotidagi muammolarni yoritib berganlar. N. Mahmudov o'zining "Til va nutq: muloqotning ijtimoiy-madaniy omillari" (2012) asarida tilning ijtimoiy muhitdagi o'rni va nutq madaniyatining professional kommunikatsiyadagi ahamiyatini chuqur tahlil qilgan.

Ushbu tadqiqotda tahliliy va deskriptiv (tavsifiy) metodologiya asosiy usul sifatida qo'llaniladi. Til madaniyati va nutq madaniyati tushunchalariga oid nazariy manbalar tahlil qilinadi va zamonaviy nutqiy vaziyatlar (ijtimoiy tarmoqlar, ommaviy axborot vositalari, kundalik muloqotlar) misolida nutqiy hodisalar tavsiflanadi. Sotsiolingvistik yondashuv (tilni ijtimoiy kontekstda o'rganish) va sistemali yondashuv (til va nutq madaniyatini bir butun tizimning ikki qismi sifatida ko'rish) ham tadqiqot metodologiyasining muhim qismini tashkil etadi.

Tahlil va natijalar. Zamonaviy nutq madaniyati nazariy va amaliy fan bo'lib, u til amaliyotiga ta'sir etish maqsadida adabiy til tarixi, grammatika, uslubshunoslik va boshqa tilshunoslik bo'limlarining yutuqlari va xulosalarini umumlashtiradi. Nutq madaniyati nazariyasida adabiy til milliy tilning oliy shakli deb e'tirof etiladi; badiiy adabiyot tili o'zining eng yaxshi namunalari bilan xalqning madaniyat sohasidagi yutuqlari va an'alarini mustahkamlaydi va boyitadi. Nutq madaniyati ijtimoiy hodisa bo'lib, u jamiyat, fan va texnika, madaniy va adabiy hayot rivoji bilan chambarchas bog'liq holda taraqqiy etadi. Jamiyat a'zolarining madaniy saviyasi ortgan sari nutqi ham

MODERN PROBLEMS IN EDUCATION AND THEIR SCIENTIFIC SOLUTIONS

jilolanib, sayqallashib, nutq madaniyati qoidalari va me'yorlariga muvofiq holda takomillashib boradi. Nutq madaniyatining shakllanishi va rivojlanishida adabiyot, san'at, radio, televideniye va davriy matbuotning alohida o'rni bor. Ayniqsa, adabiy tilni me'yorlashtirish va nutq madaniyati nazariyasini rivojlantirishda leksikografiya, xususan, izohli, imlo, talaffuz, o'quv va boshqa maxsus lug'atlar muhim ahamiyatga ega.

XV asrdayoq o'zbek adabiy tilining nutq madaniyati va uning o'ziga xos me'yorlari bo'lgan. Alisher Navoiy o'zining butun hayoti va ijodiy faoliyati bilan o'z davri nutq madaniyatiga, nutq odobiga mislsiz hissa qo'shgan bo'lsa, keyingi davrda yashagan Bobur, Muhammad Solih, Gulxaniy, Nodira, Ogahiy, Furqat, Muqimiy va boshqa shoirlarning asarlari tilida ham o'sha davr tili va nutq madaniyati ma'lum darajada aks etgan. "Yaxshi so'z - jon ozig'i", "Bug'doy noning bo'lmasa ham, bug'doy so'zing bo'lsin", "O'ynab gapirsang ham o'ylab gapir", "Har neni yemak - hayvonning ishi, har neni demak - nodonning ishi" kabi maqol va hikmatli so'zlarning paydo bo'lishi ham o'zbek xalqida nutq madaniyatiga avvaldan e'tibor kuchli bo'lganini ifodalaydi. O'tgan asrning 20-yillaridan so'ng o'zbek tilining nutq madaniyati xalq tiliga yaqinlashtirilgan milliy adabiy til me'yorlariga asoslanadi. Bu me'yorlarni shakllantirish ishiga olimlar (Otajon Hoshim, T. N. Qoriniyoziy, S. Ibrohimov, Olim Usmon va boshqalar), adib va shoirlar (Qodiriy, Cho'lpon, Avloniy, Fitrat, Oybek, G'afur G'ulom, Abdulla Qahhor va boshqalar) munosib hissa qo'shganlar [3].

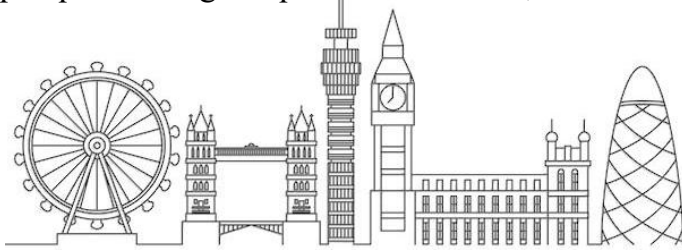
Zamonaviy jamiyatda, ayniqsa, globallashtirish va axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi davrida til madaniyati va nutq madaniyati muammosi yanada dolzarblashdi. Ijtimoiy tarmoqlar, tezkor xabarlashuv xizmatlari tilning yozma va og'zaki shakliga o'z ta'sirini ko'rsatib, ba'zi hollarda adabiy me'yorlarning buzilishiga olib kelmoqda. Shu sababli, ushbu maqolaning asosiy maqsadi nutq madaniyatining zamonaviy jamiyatdagi o'rnini tahlil qilish, ularning ahamiyatini ko'rsatib berish hamda ularni rivojlantirish bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Nutq madaniyatining ahamiyati zamonaviy jamiyatda bir necha yo'nalishda namoyon bo'ladi. Birinchidan, til madaniyati tilning sof va boyligini saqlashga xizmat qiladi. Bu, ayniqsa, tillararo ta'sirlar kuchaygan globalizatsiya davrida muhim ahamiyat kasb etadi. To'g'ri til me'yorlariga rioya qilish orqali tillarning "ifloslanishi" va lug'at boyligining qashshoqlashuvi oldi olinadi.

Ikkinchidan, nutq madaniyati shaxsning ijtimoiy va professional hayotdagi muvaffaqiyatini belgilaydi. Yaxshi nutq madaniyatiga ega inson o'z fikrini aniq, tushunarli va ta'sirli qilib ifodalay oladi, bu esa unga shaxsiy va jamoat muloqotida ustunlik beradi [4].

Kasbiy faoliyatda muvaffaqiyatga erishish uchun zamonaviy mutaxassis nutq madaniyati ko'nikmalarini mukammal egallashi va kasbiy muloqotda lingvistik, kommunikativ va xulq-atvor qobiliyatlariga ega bo'lishi kerak. Bu quyidagi fazilatlarni talab qiladi:

- adabiy til me'yorlarini bilish va ularni nutqda qo'llashning barqaror ko'nikmalari;

MODERN PROBLEMS IN EDUCATION AND THEIR SCIENTIFIC SOLUTIONS

- nutqning aniqligi, izchilligi va ifodaliligini nazorat qilish qobiliyati;
- kasbiy terminologiyani bilish;
- professional nutq uslubiga ega bo'lish;
- maqsadni aniqlash va muloqot holatini tushunish qobiliyati;
- do'stona muloqot muhitini yaratish va saqlash qobiliyati;
- kasbiy faoliyat maqsadlariga muvofiq muloqotni yo'naltirish qobiliyati;
- odob-axloq qoidalarini bilish va uning qoidalarini amalga oshirishda aniqlik.

Tilshunoslikda nutq madaniyati bir qator o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, ular ham o'rganilayotgan hodisaning mantiqiy asosi hisoblanadi [5]:

Nutq madaniyati asoslarini bilish va ularni maqsadga muvofiq qo'llash har bir bilimdon kishining burchidir.

Nutq madaniyatining turi ona tilida so'zlashuvchilarning tilni bilish darajasiga qarab o'ziga xos xususiyatlarga egadir. Bu jarayonda shaxsning til vositalaridan foydalanish qobiliyati ham muhim bo'lib, nutq aloqasi, nutq madaniyati qanchalik rivojlanganligi muhim rol o'ynaydi [6]. Yuqorida aytilganlarga asoslanib, nutq madaniyatining asosiy me'yorlarini ajratib ko'rsatish kerak:

1. Normativ. Adabiy tilni xalq tilidagi iboralar va dialektizmlarning kirib kelishidan himoya qiladi va uni buzilmasdan va umume'tirof etilgan me'yorlarga muvofiq saqlaydi.

2. Kommunikativ. Bu vaziyatga mos ravishda tilning funktsiyalaridan foydalanish qobiliyatini nazarda tutadi. Masalan, ilmiy nutqdagi aniqlik va so'zlashuv tilida aniq bo'lmagan iboralarining maqbulligi.

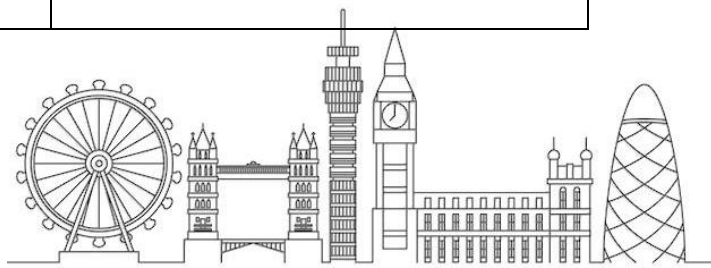
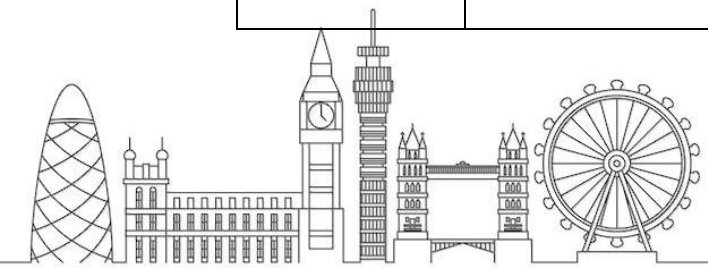
3. Axloqiy. Bu nutq odob-axloq qoidalariga, ya'ni muloqotda xulq-atvor me'yorlariga rioya qilishni anglatadi. Salomlar, murojaatlar, iltimoslar, savollar ishlatiladi.

4. Estetik. Bu fikrni majoziy ifodalash texnikasi va usullaridan foydalanishni, nutqni taqqoslash va boshqa usullar bilan bezashni nazarda tutadi.

Yuqorida biz "til", "nutq madaniyati" tushunchalarini jamiyatni xarakterlovchi ijtimoiy hodisa sifatida ko'rib chiqdik. Ammo jamiyat alohida shaxslardan iborat. Shu sababli, shaxsning og'zaki nutqini tavsiflovchi madaniyat turi mavjud. Bu hodisa "inson nutq madaniyati" deb ataladi [7]. Bu atama deganda insonning tilni bilishga munosabati va ulardan foydalanish va kerak bo'lganda yaxshilash qobiliyati tushunilishi kerak.

Nutq madaniyatiga ta'sir etuvchi omillar va ularning oqibatlari

O'zgarish omili	Ta'siri	Oqibati
Ijtimoiy tarmoqlar	Og'zaki nutqdan yozma, ammo qisqa va qisqartirilgan shaklga o'tish	Nutqiy etiketning pasayishi, so'zlashuv tilidagi qoidabuzarliklar
Globallashuv	Tillararo o'zlashmalarining o'zbek tiliga kirib kelishi.	Lug'at boyligining kengayishi, ba'zan esa milliy so'zlarning unutilish xavfi.

MODERN PROBLEMS IN EDUCATION AND THEIR SCIENTIFIC SOLUTIONS

Zamonaviy o'zbek jamiyatida nutq madaniyatining pasayishi, ayniqsa, yoshlar o'rtasida rus va ingliz tillaridan olingan kalimalarni o'ransiz ishlatish, qisqartirilgan va jargon so'zlardan foydalanish kabi holatlarda namoyon bo'lmoqda [8]. Bu esa til madaniyatiga putur yetkazadi va muloqot samaradorligini pasaytiradi.

Nutq madaniyati pasayishining asosiy ko'rinishlari:

Adabiy til normalarining buzilishi: Grammatik qoidalarga rioya qilmaslik, noto'g'ri talaffuz va urg'uni noto'g'ri qo'yish.

Jargon va qo'pol so'zlarning ko'payishi: Kundalik nutqda jargonlar, argo va qo'pol so'zlar, sheva elementlarining haddan tashqari ko'payishi.

Chet tillarining asossiz aralashuvi: Rus, ingliz va boshqa tillardagi so'zlarni o'zbek tili so'zlari o'rniga o'ransiz ishlatish.

Nutqning qashshoqlashuvi: So'z boyligining kamligi, bir xil so'zlarni qaytaraverish va fikrni aniq ifodalay olmaslik.

Ijtimoiy tarmoqlardagi nutq: Ijtimoiy tarmoqlarda yozishmalarda jargonlar, qisqartmalar va noto'g'ri yozilgan so'zlardan foydalanish.

Nutq madaniyati pasayishining asosiy sabablari:

Internet va ijtimoiy tarmoqlar: Qisqa, mazmunsiz va qoidalarga zid iboralar (jargonlar)ning ommalashishi.

Adabiy til me'yorlariga e'tiborsizlik: Jurnalistika va kundalik nutqda sheva elementlari yoki boshqa tillarning asossiz aralashuvi.

Kitobxonlik darajasining pastligi: Lug'at boyligining kamayishi, so'z zaxirasining chegaralanishi.

Xulosa va takliflar.

Nutq madaniyatini yuksaltirish milliy o'zlikni saqlab qolish va jamiyatda o'zaro hurmatni oshirishning muhim omilidir. Shuning uchun quyidagi yechimlar dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Ta'limda sifatni oshirish: Maktab va OTMlarda ona tilini o'qitishda nazariyadan ko'ra amaliy nutq madaniyatiga (notiqlik, uslubiyat) urg'u berish.

Sifatli kontent yaratish: Ijtimoiy tarmoqlarda o'zbek tilining boy imkoniyatlarini ko'rsatuvchi sifatli kontentlarni ko'paytirish, adabiy til targ'ibotini kuchaytirish.

Media savodxonlik: Aholini, ayniqsa yoshlarni, axborotni to'g'ri qabul qilish va nutqini nazorat qilishga o'rgatish.

Adabiy tildan foydalanishni rag'batlantirish: OAVda adabiy tildan to'g'ri foydalanish me'yorlarini qat'iy belgilash.

Nutq madaniyatini yuksaltirish milliy o'zlikni saqlab qolish va jamiyatda o'zaro hurmatni oshirishning muhim omilidir. Zamonaviy o'zbek tilida nutq madaniyatining pasayishi, asosan, ijtimoiy tarmoqlar ta'siri, adabiy me'yorlarning buzilishi va jargonlarning ko'payishi bilan bog'liq ravishda kechmoqda. Yechim sifatida ta'lim tizimida o'zbek tilini o'qitish sifatini oshirish, sifatli media kontent yaratish,

MODERN PROBLEMS IN EDUCATION AND THEIR SCIENTIFIC SOLUTIONS

kitobxonlikni targ'ib qilish va nutq madaniyatiga oid maxsus dasturlar (media savodxonlik) joriy etish lozim.

Xulosa qilib aytganda, nutq madaniyati zamonaviy jamiyatning ma'naviy rivojlanishi uchun fundamental ahamiyatga ega bo'lgan ikki muhim tushunchadir. Til madaniyati milliy tilning tizimini, uning boyligini va sof me'yorlarini saqlashga xizmat qilsa, nutq madaniyati bu boylikdan amaliy muloqotda samarali foydalanishni ta'minlaydi. Ikkala tushuncha bir-biri bilan chambarchas bog'liq bo'lib, biri ikkinchisini to'ldiradi. Tilning to'g'ri va aniq bo'lishi nutqning mazmunli va ta'sirli bo'lishiga xizmat qiladi. Bugungi axborot texnologiyalari va globallashtirish davrida til madaniyati va nutq madaniyatini rivojlantirish har qachongidan ham muhimdir. Ijtimoiy tarmoqlar va ommaviy axborot vositalarining ta'siri ostida nutqiy normalarning buzilishi, tilning soddalashtirilishi kabi muammolar dolzarblashmoqda. Bu muammolarni hal qilish uchun, avvalo, ta'lim tizimida nutq madaniyati darslariga alohida e'tibor qaratish, ommaviy axborot vositalarida to'g'ri va chiroyli nutq namunasini shakllantirish, shuningdek, har bir inson o'z nutqiga e'tiborli bo'lishi lozim. Zero, nutq madaniyatli bo'lish shaxsning o'ziga hurmati va ijtimoiy mavqei belgilovchi muhim omil hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Баркер А. Как улучшить навыки общения. – СПб. Издательский дом «Нева», 2003.
2. Skvortsov L.I. — Teoreticheskie osnovy kultury rechi — Moskva: Nauka, 1980, 56-bet.
3. Hojiev A. — Nutq madaniyati masalalari — Toshkent: Universitet, 2007, 45 bet.
4. Mahmudov N. — Til va nutq: muloqotning ijtimoiy-madaniy omillari — Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot, 2012, 67-bet.
5. Rahmatullayev Sh. — Hozirgi o'zbek adabiy tili — Toshkent: Universitet, 2006, 115-bet.
6. Гойхман О.Я., Надеина Т. М. Речевая коммуникация. – Учебник. – М., 2003.
7. Лихачёв Д.С. Письма о добром. – СПб. Издательство «LOGOS», 2007.
8. Панфилова А.П. Деловая коммуникация в профессиональной деятельности. – СПб.: Знание, 2004.

